

Oroszi Gyöngyi

Középkori arab irodalmi művek értelmezése:

**Elméleti kérdések és *Az Ezeregyéjszaka meséi* című gyűjteményes kötet
rövid elbeszéléseinek kritikai elemzése**

Tézisfüzet

Prof. Maróth Miklós

(témavezető)

Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Nyelvtudományi Doktori Iskola

(Vezetője: Prof. Surányi Balázs)

Klasszika-Filológia Műhely

2023

1. Kutatástörténet

Az *Ezeregyéjszaka meséi* című gyűjteményes kötet több, mint háromszáz évnyi kutatástörténetét ismerve úgy tűnhet, nem sok minden maradt e munkával kapcsolatban, amelyről érdemben értekezni lehetne. Számos kutatási irány kimerülőnek látszik, melyre a legjobb példát a gyűjtemény történetével foglalkozó munkák adják. E kutatások voltak az elsők, amelyek a kutatók érdeklődését felkeltették még a gyűjtemény európai történetének elején, ami nem is meglepő, hiszen egy teljesen új kéziratról volt szó, amelynek származása még ismeretlen volt. Csak az ezzel kapcsolatos kérdések tisztázása után lehetett továbblépni a kutatásban. Az *Ezeregyéjszaka*val kapcsolatban ezek a kutatások kifejezetten sarkalatosnak bizonyultak, hiszen máig nem létezik egy egységes, mindenki által elfogadott hiteles kézírata a gyűjteménynek, amely tény évszázadokon át éltette az ezirányú kutatásokat. A különböző kéziratok vizsgálata ahelyett, hogy hozzásegítette volna a tudományt egy egységes kép kialakításához, olyan részletkérdésekre korlátozta a kutatókat, amelyek nem képesek kiteljesíteni ismereteinket, csupán mélyíteni azokat.

Ezen megállapítás az *Ezeregyéjszaka*-kutatás minden területére igaz. Legyen szó akár történeti, kulturális, vagy irodalmi megközelítésekről, az elért eredmények nem vezetnek el a gyűjteménnyel kapcsolatos ismereteink kiteljesedéséhez. Arra a legalapvetőbb kérdésre nem tudnak egy egységes választ adni, hogy „Mi is az az *Ezeregyéjszaka*?” Számptalan válasz létezik e kérdésre. Bár ezen válaszok mindegyike igaz, egyikük sem tekinthető teljesnek. Ez a kettősség azonban nem róható fel a kutatási módszereknek; az pusztán a gyűjtemény természetéből fakad. Éppen ezért lehetséges még napjainkban, háromszáz évnyi kutatás után is érdemben beszélni az *Ezeregyéjszaka*ról.

A történeti kutatások többnyire zsákutcába jutottak, ez igaz. Mindazonáltal a gyűjtemény kulturális jelentősége töretlen maradt. Az *Ezeregyéjszaka* egy rendkívüli tulajdonsága, hogy folyamatosan újra tudja magát definiálni a változó idők és változó kultúrák elvárásainak megfelelően.¹ Ezen alkalmazkodóképessége lehetővé teszi e munka számára, hogy az az őt befogadó kultúra részévé váljon, amely tovább szélesíti azon kutatási területet, amely keretében erről a gyűjteményről beszélni lehet. Az anyag e rugalmasságára jó példával szolgálnak például a néprajzi, fordítással kapcsolatos, illetve irodalomtudományi kutatások. A néprajzi irányú

---

¹ Ulrich Marzolph készített egy kimerítő bibliográfiát az *Ezeregyéjszaka*hoz, amely elérhető az interneten és amelyet folyamatosan frissít: <https://www.user.gwdg.de/~umarzol/arabiannights.html>. 2016-ban a bibliográfia nyomtatásban is megjelent. (Marzolph, U.: The Arabian Nights International Bibliography, in: *Arabic Manuscripts of the Thousand and One Nights: Presentation and Critical Editions of Four Noteworthy Texts; Observations on Some Ottoman Translations*, dir. A. Chraïbi, Paris (espaces&signes), 2016, 493–564.)

kutatások igyekeznek bevonni ezt az anyagot a nyugati népi irodalom körébe azzal, hogy azt egy közös örökség részeként kezelik. Míg a fordítástudomány arra összeponosít, hogy hogyan lehet egy olyan anyagot, amely nemcsak más nyelven íródott, de egy idegen kultúrából is származik, beilleszteni egy adott célcsoport nyelvébe és adaptálni azt annak kultúrájába. Ezzel együtt a gyűjtemény folyamatos időbeli változását és annak más kultúrákra gyakorolt hatását is érdemes vizsgálni. Az ez irányú vizsgálódások vezető kutatója Richard van Leeuwen, akinek a neve összekapcsolódik az *Ezeregyéjszakával* és annak a kortárs irodalomra gyakorolt hatásával. Azonban a gyűjtemény nemcsak a kortárs irodalomra fejt ki hatását, hanem általánosságban véve a művészetekre is. Számos tanulmány született például az *Ezeregyéjszaka* filmművészetre és zenére gyakorolt hatásáról. A gyűjtemény még napjainkban is folyamatosan fejt ki hatását mind a keleti, mind a nyugati kultúrákra, amely a kutatható anyag folyamatos megújítását eredményezi.

A napjainkban vizsgálható öröksége mellett azonban még az *Ezeregyéjszaka* eredeti anyaga is tartogat eddig vizsgálatlan kérdéseket a tudományos kutatás számára. A kifejezetten irodalmi érdeklődés a gyűjtemény iránt viszonylag későn jelent meg, de az utóbbi évtizedek ennek a kutatásnak is a fellendülését mutatják. Az egyes történetek általános vizsgálatának a helyét sokkal speciálisabb értekezések vették át. Említettük például a néprajzkutatást, amelynek határozott irodalmi kötődései vannak. Születtek olyan tanulmányok is, amelyek történetek bizonyos elemeinek a tárgyalására koncentrálnak, mint például a szolgálólányok vagy a természetfeletti lények. De vizsgálnak például a munkában megjelenő különböző ideológiai koncepciókat is; politikai vagy vallási kérdések, esetleg különböző társadalmi kapcsolatoknak a kérdései gyakran megjelenő témák ezekben az esetekben. Az ez irányú kutatások azonban elsősorban szociokulturális indíttatásúak, és mint olyanok, a szöveget elsősorban mint kulturális terméket, nem pedig mint irodalmi művet kezelik.

Olyan tanulmányok is léteznek, amelyek nagyobb hangsúlyt fektetnek magára a szövegre, például allegorikus hivatkozásokat, illetve elbeszéléstechnikát tárgyalnak. Érdekes módon azonban műfajelméleti kérdésekkel az *Ezeregyéjszakával* kapcsolatban még nem kifejezetten foglalkoztak. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy maga a kérdés nem foglalkoztatta a kutatókat. Jellemzőbb azonban az ez irányú kutatásokra, hogy a műfajt, mint irodalmi jelenséget adottnak veszik, nem pedig egy vizsgálandó területnek. Kutatásom itt kapcsolódik be az *Ezeregyéjszaka*-kutatásba, hiszen elsődleges célja, hogy bizonyos műfaji kérdéseket elméleti alapon tárgyaljon.

2. Problémák és megfigyelések

Jelen kutatás a műfajelmélet iránti érdeklődéséből indult ki, valamint azon kettősségből, amely a műfaji csoportosításokhoz való hozzáállást jellemzi az *Ezeregyéjszaka*-kutatásban, amely egyrészt szigorú szabályozást mutat, másrészt pedig rugalmas alkalmazást. Annak ellenére, hogy a kutatásban számos műfajmegjelölő fogalmat használnak az *Ezeregyéjszaka*-ban szereplő történetek megnevezésére, nincs egy egységes konszenzus azt tekintve, hogy ezeket a fogalmakat mi alapján alkalmazzák. E közmegegyezésnek a hiánya pedig felveti ezen csoportosítások hitelességének a kérdését az irodalomtudományon belül. Tematikus, kulturális, illetve történelmi megfontolásokon alapuló csoportosítások éppúgy képezhetnek kategóriákat, mint egyéb pontosabb műfaji megnevezések, mint például a tündérmese vagy a példázat. Ennek megfelelően jelen dolgozat a műfaj fogalmának vizsgálatából indul ki, és e fogalom jelentését, illetve jelentőségét tárgyalja a középkori arab irodalmon belül. Azonban a szigorú műfaji csoportosítással szemben, egy elméletibb irányt képvisel, és egy olyan elméleti háttér leírását tűzi ki célul, amely keretein belül a gyűjteményben szereplő történetek értő olvasására kerülhet sor.

Az *Ezeregyéjszaka* történeteinek csoportosításával kapcsolatban a kutatók általában két megközelítést alkalmaznak. Az egyik egy általános rendszerezést takar, amely az összes történet különböző csoportokba való felosztását jelenti. Ezt az irányt képviseli Mia I. Gerhardt alapvető munkája,² de Enno Littmann is hasonló megközelítést alkalmaz.³ A másik megközelítés az általános csoportosítás helyett az egyes történetek adott műfajok szerinti leírását takarja. Ebben az esetben vagy egyes történetek elemzéséről beszélünk, vagy történetek összehasonlító elemzéséről. E két megközelítésben azonban közös, hogy nagyarányú szubjektivitást mutatnak. Azok a fogalmak, amelyeket pedig használnak ahelyett, hogy egyfajta csoportosítást adnának, leginkább csak a munkákhoz való bizonyos hozzáállást tükrözik. Egy egységes elméleti háttér nélkül ezen felosztások elszigeteltek maradnak, és nem alkalmasak arra, hogy ezeket a történeteket egy működő műfaji rendszer tagjaként tárgyalják. Ezen elméleti háttér hiánya pedig nemcsak azt jelenti, hogy a gyűjteményben szereplő műfajok nem definiálhatóak, de az egyes történetek műfaji megnevezése is bizonytalan marad.

---

² Gerhardt, M. I.: *The Art of Story-Telling: A Literary Study of The Thousand and One Nights*, Leiden (E. J. Brill), 1963.

³ Littmann, E.: *Zur Entstehung und Geschichte von Tausendundeiner Nacht*, in *Die Erzählungen aus den tausend und ein Nächten: Vollständige deutsche Ausgabe in sechs Bänden: Zum ersten Mal nach dem arabischen Urtext der Calcuttaer Ausgabe vom Jahre 1839*, VI, transl. E. Littmann, Leipzig (Insel-Verlag), 1921, 681–771.

Azonban nemcsak ennek az elméleti háttérnek a hiánya az, amely problémát jelent az *Ezeregyéjszaka* történeteinek műfaji megjelölésével kapcsolatban, hanem az is, hogy a fogalmak, amelyeket alkalmaznak az arab irodalom fogalomrendszerén kívülről származnak, és elsősorban a nyugati irodalmi hagyományból erednek. Mindez pedig azt vonja maga után, hogy az ilyen megközelítést használó elemzések figyelmen kívül hagyják az elemzett munkák arab irodalmi kontextusát. Ezen munkák érdeme és hasznossága nem elvitatható, de tudatában kell lennünk annak, hogy a történetek egy fontos elemét, azok eredetét, nem vizsgálják.

Mindent összevetve úgy tűnik, hogy ezekben az esetekben a műfaji csoportosítás, illetve a műfaji megnevezések alkalmazása azt a szerepet tölti be, hogy egy alapvetően idegen művet közelebb hozzon, ismerősebbé tegyen az olvasó számára. Ily módon az idegen munka valóban értelmezhetővé válik az olvasó számára, azonban ez az értelmezés egy, a munka számára idegen irodalmi hagyomány keretein belül történik. Az olvasás így egyfajta kulturális megfeleltetésé válik az olvasó részéről. Erre a jelenségre pedig minden esetben tekintettel kell lenni annak érdekében, hogy a különböző tudományos megközelítések lehetőségeivel és korlátaival is tisztában legyünk.

Az értelmezést tehát minden esetben befolyásolják annak a kultúrának az ismeretei és irodalmi hagyománya, amelynek keretein belül ez az értelmezés megtörténik, amely pedig nagy hatással van arra is, hogy egyes történeteket milyen műfaji megnevezéssel illetünk. Bizonyos rövid elbeszélésekre például nem a *khabar* megnevezéssel hivatkozunk, hanem a sokkal ismerősebb anekdota, vagy éppen állatmese, vallásos történet és rablótörténet kifejezésekkel. Hasonlóan a hosszabb elbeszélésekhez, amelyek megnevezésénél ragaszkodunk például a szerelmi történet, a tündérmese, vagy éppen a novella kifejezésekhez.

Természetesen vannak olyan esetek, amikor ezeknek a megnevezéseknek a használata nemcsak szerencsésebb, de informatívabb is, de az is igaz, vannak olyan kérdések is, amelyekre ez a fajta megközelítés nem tud kielégítő választ adni. Többek között például nem tudja meghatározni egyes munkák helyét az arab irodalmon belül, vagy azok egymáshoz való kapcsolatát. De ugyanígy nem tud választ adni arra sem, hogy miért kerülhettek bele egyes munkák bizonyos gyűjteményekbe, és nem tudja megfelelően leírni, hogy hogyan lettek ezek a munkák átdolgozva ezekben a gyűjteményekben. Ezek a kérdések ugyan nem bírnak kifejezett jelentőséggel az *Ezeregyéjszaka* történetét tekintve, az egyes elbeszélések történetét tekintve fontos információkat hozhatnak napvilágra.

Az előbbieken leírt kulturális megfeleltetés állhat annak a háttérben, hogy az *Ezeregyéjszaka* rövid elbeszéléseinek vizsgálata háttérbe szorult a hosszabb történetekkel szemben, amelyek tele vannak fantasztikus kalandokkal és szerelemmel. A hangsúlyok ezen

eltolódása jól mutatja a nyugati megközelítések dominanciáját az *Ezeregyéjszaka*-kutatásban. Jóllehet az olyan történetek, mint az *'Alá al-Dín és a bűvös lámpa* vagy az *'Alí Baba és a negyven rabló* különösen hatnak az olvasó számára, mégis ezek azok a történetek, amelyek a legnagyobb népszerűségnek örvendenek. Ezeknek a történeteknek a különössége könnyebben közelebb hozható az olvasó saját kultúrájához, mint azoknak a rövid elbeszéléseknek az idegensége, amelyek szorosabban kötődnek az arab irodalmi hagyományokhoz.

3. Felvetett kérdések és tézisek

1. Az Ezeregyéjszaka meséi című gyűjteményes kötet rövid elbeszéléseinek vizsgálata és összehasonlító elemzése más középkori arab rövid elbeszélésekkel

Jelen kutatás célja, hogy hozzájáruljon ahhoz a kisszámú kutatáshoz, amely az *Ezeregyéjszaka* rövid elbeszéléseivel foglalkozik. Az ezirányú kutatásokra leginkább az jellemző, hogy ezeket a rövid történeteket a nyugati munkákkal való összehasonlítás során használja. Ennek megfelelően a rövid elbeszélések például a görög és latin irodalom tárgyalása során kerülnek előtérbe. Azok a kutatások, amelyek arab kontextusban vizsgálják ezeket a munkákat sokkal inkább kulturális, illetve társadalmi kérdéseket feszegetnek, mint irodalmi vizsgálódásokat végeznek. Ezekkel az irányokkal szemben, dolgozatom a tárgyalt rövid elbeszéléseket a középkori arab irodalom egyéb rövid elbeszéléseivel hasonlítja össze, amelyek elsősorban *adab* gyűjteményes kötetekben találhatóak. És teszi ezt azzal a céllal, hogy az *Ezeregyéjszaka* történeteit azok arab kontextusában, az arab irodalmon belül elfoglalt helyüknek megfelelően vizsgálja.

2. Terminológiai vizsgálat és a műfaj fogalmának problémája a középkori arab prózairodalomban

Annak ellenére, hogy az *Ezeregyéjszaka*-kutatásban meghatározó a nyugati műfajmegjelölő fogalmak használata, az sem tagadható, hogy az arab fogalmak alkalmazása sem problémamentes. A középkori arab műfaj-fogalom vizsgálata számos kérdést felvet, ami elsősorban annak tudható be, hogy ebben az irodalmi hagyományban a műfaj fogalma nem él abban a formában, ahogyan a nyugati hagyományban. Ha beszélhetünk is ilyen fogalomról, annak szerepe nem meghatározó és nem is mint szigorú csoportosítási kategória jelenik meg. Ez az irodalom elsősorban szándék-alapú, nem pedig csoportosítás-alapú, ami világossá válik, ha megvizsgáljuk azokat a fogalmakat, amelyeket valamilyen szempontból műfajmegjelölőnek tekinthetünk. Ezen fogalmak műfajmegjelölő szerepe esetleges, definíciójuk egy-egy meghatározott nézőpontnak a dominanciájáról tanúskodik. Alkalmazásuk tehát nagyban függ

az őket használó személy szándékától. Ezek a leírások annyira sokfélék és olyan mértékben függenek a kontextustól, hogy az általuk leírt fogalmak nem tekinthetők műfajmegjelölőnek. Meglehet, hogy ezek a kifejezések tematikus vagy egyéb leírását adják az általuk megjelölt elbeszéléseknek, azonban a művek értelmezésében más szempontok játszanak meghatározó szerepet. Meglátásom szerint ezek a szempontok az elbeszélőforma vizsgálata során írhatóak le.

3. Szinkronikus vizsgálat előnyei

Jelen kutatás a szóban forgó anyag szinkronikus vizsgálatán alapul. Annak ellenére, hogy ez a fajta vizsgálat az *Ezeregyéjszakában* szereplő rövid elbeszélések történeti tárgyalását nem teszi lehetővé, más módon képes a gyűjteménnyel kapcsolatos ismereteinket kiegészíteni: abban segít, hogy ezen elbeszélések más középkori arab irodalmi – jelen esetben Mamlūk kori – munkákhoz való kapcsolatát vizsgáljuk és ezzel együtt megfigyeléseinket ezen irodalom tágabb keretein belül tudjuk megtenni.

Ezen szinkronikus megközelítés egyik fontos alapköve az a módszer ahogyan az a tárgyalt munkákat kezeli. A középkori arab irodalomban a szöveget, mint alapanyagot kell érteni, legyen az akár pusztán egy koncepció, vagy egy hagyományban megőrzött beszámoló. Ez az alapanyag pedig időről időre újra felhasználásra kerül, vagyis minden egyes felhasználásnál szövegből irodalmi mű lesz. Amíg a diakrónikus vizsgálatok fontos szerepet játszanak egy szöveg fejlődésében, addig a szinkronikus vizsgálat az irodalmi művek egymáshoz való kapcsolatát tudja közelebbről vizsgálni, nem azok fejlődésében, hanem azok együttélésében. Ily tekintetben a szinkronikus vizsgálat lehetővé teszi, hogy bizonyos munkákkal ne csak, mint olyan szövegekkel foglalkozzunk, amelyek történetileg és kulturálisan vannak kontextualizálva, hanem mint olyan munkákkal, amelyeknek a megértése ezeken kívül más folyamatok vizsgálatát is igényli, amelyek elsősorban a szerzői szándék és az olvasói értelmezés folyamatain alapulnak.

Szem előtt tartva a szerzői szándék és értelmezés kérdését, valamint a terminológiai vizsgálat során tett műfajjal kapcsolatos megfigyeléseket, dolgozatomban nem a műfajt, illetve a műfajmegjelölő fogalmakat veszi kiindulópontnak, amikor a rövid elbeszéléseket vizsgálja, hanem az elbeszélőformát. Meglátásom szerint az elbeszélőforma az, amely olyan információkat tartalmaz, amelyek mind a szerzői szándék, mind pedig az értelmezési folyamatok vizsgálatában szereppel bírnak. Annak ellenére, hogy a műfaj csoportosító jellege az, amely az *Ezeregyéjszaka*-kutatást meghatározza, a modern irodalomelméletben az értelmezés fontos szerepet kap a műfajelméletekben. Ez a fajta megközelítés pedig lehetőséget

ad arra, hogy a műfajjal kapcsolatos problémákat újra tárgyaljuk az *Ezeregyéjszakával* kapcsolatban is.

4. *Khabar mint elbeszélőforma*

Mivel a jelen tanulmány elsősorban az *Ezeregyéjszakában* szereplő rövid elbeszélésekkel foglalkozik, elengedhetetlen, hogy ezeket az elbeszéléseket a megfelelő irodalmi kontextusban helyezzük el. Annak ellenére, hogy nem a *khabar* az első fogalom, amely az eszünkbe jut az *Ezeregyéjszaka* tárgyalása során, a *khabar* a középkori arab irodalom annyira meghatározó része a rövid elbeszéléseket tekintve, hogy e fogalom használata, mint összehasonlítási pont a gyűjtemény rövid elbeszéléseit tekintve, alkalmas arra, hogy ezen elbeszéléseket a középkori arab prózairodalom kontextusában tárgyaljuk.

A *khabar* vizsgálata arra is alkalmas, hogy az elbeszélőforma fogalmának bevezetését alátámassza. A korabeli források vizsgálata után kimutatható, hogy a *khabar* fogalma háromféleképpen definiálható, amelyek közül az egyik az elbeszélőforma. Ennek megfelelően, a *khabar* általánosan elfogadott és elsősorban szerkezeti megfontolásokon alapuló definíciója kiegészíthető az elbeszélőformához kapcsolódó megfigyelésekkel. Gérard Genette elbeszélés fogalmát (*narrative*) követve,⁴ a *khabar* mint elbeszélést háromféleképpen értelmezhetjük: 1) elbeszélés, mint ami egy eseményt mond el (*story*), 2) elbeszélés, mint ami egy verbális közlés folyamán történik (*narrating*), és 3) elbeszélés, mint ami az eseményt meghatározott elbeszéléstechnikai eszközök segítségével mondja el (*narration*). Mindhárom fogalom a *khabar* kifejezés egy-egy jellemző jegyét domborítja ki, amelynek köszönhetően a szerkezeti megfontolásokon túlmutatva, elbeszéléstechnikai, valamint kommunikációs jellemzőik is leírhatóvá válnak.

5. *A narratológiai vizsgálatok kiegészítése*

Annak ellenére, hogy a szövegszintű vizsgálat minden elbeszélőforma alapfeltétele, az nem alkalmas arra, hogy egymagában a középkori arab prózairodalom rövid elbeszéléseinek minden aspektusát kielégítően tárgyalja. A középkori arab rövid elbeszélések meghatározóan kontextus-, illetve szándékfüggőek, amely feltételezi, hogy mind a szerző, mind az olvasó aktívan részt vesz a szöveg formálásában. E két szereplő részvétele a szövegalkotásban pedig jelentősen túlmutat pusztán narratológiai elemzéseken; annál egy tágabb elméleti keret alkalmazására van szükség a szöveg értő elemzéséhez.

---

⁴ Genette, G.: *Narrative Discourse: An Essay in Method*, Ithaca, New York (Cornell University Press), 1980, 25–26.

6. Irodalmi kommunikáció és kapcsolódó terminológia

Kutatásom a középkori arab irodalom rövid elbeszéléseinek a kontextus-, illetve szándékfüggőségét az irodalmi kommunikáció keretein belül határozza meg. Ebben az elméleti keretben a szöveg elveszíti a jelentésalkotásban betöltött központi szerepét, hiszen ebben az esetben a jelentést már a szerzői szándék és az olvasói értelmezés is nagyban meghatározza. Annak ellenére, hogy a középkori arab irodalom meghatározó része bizonyos tranzakción alapul akár szerző és patrónus, tanár és diák, vagy általánosságban véve *adó* és *vevő* között, a kommunikáció, és különösképpen az irodalmi kommunikáció irodalmi elemzésekben betöltött szerepe jellemzően nem kerül tárgyalásra a kutatásokban. Kommunikáció és irodalmi kommunikáció is kötött szabályokon alapul annak érdekében, hogy egy adott üzenet közvetítése sikeres legyen. Ezeknek a szabályoknak az ismeretében lehetséges a szövegnek a pontosabb vizsgálata annak érdekében, hogy a közvetített üzenet értelmezhetővé váljon.

Jelen tanulmány felismeri annak a szerepnek a jelentőségét, amelyet a kommunikáció játszik a középkori arab irodalomban mind praktikus, mind pedig elméleti síkon. Úgy tartom, hogy ez az irodalom nagymértékben a kommunikációra épül, amely irodalmi szerepében a szerző és olvasó közötti tranzakciót jelenti egy adott irodalmi hagyományon belül. Ennek eredményeképpen az értelmezés szerepe kiemelkedően jelentős ebben a hagyományban. Ez az értelmezés pedig kontextuális abban a tekintetben, hogy egyrészt a szerzői szándék kifejezésétől, másrészt pedig az olvasó jelentésalkotó mechanizmusától függ, amelyeknek ugyanazon irodalmi hagyományon belül kell megvalósulniuk.

7. Középkori arab irodalom és modern irodalomelmélet

Jelen tanulmány céljai között nem szerepel, hogy a felvetett kérdéseket a középkori arab irodalomelmélet keretei között tárgyalja. Annak ellenére, hogy a problémák, amelyekre rávilágítottunk mindenképpen alkalmasak arra, hogy azokat ebben a kontextusban is megvizsgáljuk, maguk a kérdések nem alkalmasak az ez irányú vizsgálódásokra. A dolgozat elsősorban a modern elméletekkel foglalkozik, és azt írja le, hogy azok segítségével hogyan lehet áthidalni az azokból a különbözőségekből adódó nehézségeket, amelyek két irodalmi kultúra között léteznek. Ennek megfelelően olyan középkori arab munkák, amelyek elméletinek tekinthetők, nem kerülnek tárgyalásra a munka során. Ennek ellenére célom az, hogy szem előtt tartsam az elemzett munkák középkori arab kontextusát, azzal együtt, hogy azokat a modern irodalomelmélet eszközeinek segítségével vizsgálom. Teszem ezt azért, mert meggyőződésem, hogy – bár fontos tisztában lenni a középkori arab irodalomelmélettel – annak vizsgálata sem elhanyagolható, hogy a modern irodalomelméletek hogyan tudják kezelni ezt az idegen

irodalmi kultúrát oly módon, hogy ne idegenítsék el a munkákat eredeti hagyományuktól, és ne egy teljesen más munkaként kezeljék a műveket, mint amiként eredetileg megszülettek.

4. Módszertan és a munka szerkezeti felépítése

Jelen munka elsősorban az *Ezeregyéjszaka* rövid elbeszéléseinek alapos olvasására épül. Ezek az elbeszélések vagy bizonyos csoportokba szedve, vagy más korabeli, vagyis a Mamlūk irodalomból származó munkákkal összehasonlítva kerülnek elemzésre. Mindezek előtt azonban elengedhetetlen, hogy azt a társadalmi, történelmi, illetve irodalmi közeget is bemutassuk, amelyben az *Ezeregyéjszaka* történetei és az egyéb elemzett munkák éltek. Legelőször azonban *Az Ezeregyéjszaka meséi* című gyűjteményes kötet történetét kell felvázolni. Minderre az első fejezetben kerül sor (*The Thousand and One Nights: History, Methodology and Some Preliminary Remarks*).

Mivel a gyűjtemény kézírathagyományának, illetve európai életének a története számos munkában elérhető, az első fejezetben csak röviden ismertetem az *Ezeregyéjszaka* színes történetét (1.1.1.). Azzal együtt, hogy ez a leírás igyekszik minél átfogóbb képet adni erről a történetről, elsődleges célom az, hogy a gyűjtemény történetének problémás pontjait emeljem ki, amelyek ismeretében fejtem ki dolgozatom kutatási módszertanát. Bár ezt a módszertani leírást a *Bevezető*ben nem fejtem ki, sokkal nagyobb részletességgel tárgyalom azt az első fejezetben, ahol terjedelmi korlátok nélkül, a gyűjtemény történetéhez szorosan kapcsolódva van lehetőség azt kifejteni (1.1.2.). Az előzőek ismeretében helyezem végül történeti, társadalmi és irodalmi kontextusába a munkát (1.2.). Az első fejezet hátralévő része pedig egyrészt a vizsgált anyag kijelölésével foglalkozik (1.3.), másrészt egy záró megjegyzéseket tartalmazó alfejezet is helyet kap (1.4.), amely összegzi a fejezetben tett megfigyeléseket, és egyértelműen meghatározza a tanulmány célját és módszertanát.

A második fejezetben (*The Short Narratives of The Thousand and One Nights: Recognizing the Khabar Form and Its Transformations*) kezdődik a rövid elbeszélések érdemi vizsgálata, amelyben a *khabar* forma szövegszintű elemzésére kerül sor. Az elemzés Gérard Genette narratológiai munkáján alapszik,⁵ amelynek megfelelően a *khabar*, mint elbeszélésforma kerül meghatározásra a fentebb említett három fogalom (*story*, *narrating*, *narration*) bevezetésével. A *khabar* forma szöveg szintű elemzésével a fejezet célja, hogy egyrészt rámutasson arra, hogy egy pusztán szövegközpontú elemzés milyen hiányosságokkal

---

⁵ Genette, G.: *Narrative Discourse: An Essay in Method*, Ithaca, New York (Cornell University Press), 1980.

rendelkezik a rövid elbeszélések tárgyalásával kapcsolatban, valamint, hogy egy átfogóbb megközelítést javasoljon: elemzést az irodalmi kommunikáció keretein belül.

Az irodalmi kommunikáció elméletének felvázolására a harmadik fejezetben kerül sor (*The Framework for Reading Pre-Modern Short Narratives and the Role of Literary Communication in Their Interpretation*), ahol annak a rövid elbeszélések vizsgálatában betöltött szerepe is bemutatásra kerül. A modern irodalomelméleti kutatások eredményeire támaszkodva amellet érvelek, hogy az irodalmi kommunikáció biztosítja azt az elméleti hátteret, amely alkalmas arra, hogy kezelje azokat a problémákat, amelyek a középkori arab prózairodalom és annak műfajfelfogásának vizsgálata során merülnek fel. Az irodalmi kommunikáció elméletének bemutatása után, a műfaj fogalmának tárgyalása újra előtérbe kerül, amelynek során bemutatom azokat az érveket, amelyek a műfaji csoportosítás elhagyása és az értelmezés középpontba helyezése mellett szólnak. A fejezet utolsó része a releváns terminológiát és a használt kifejezések pontos megfogalmazását adja.

A negyedik fejezet (*Author, Reader and Text in Interpretation: Reading the Short Narratives of The Thousand and One Nights in the Framework of Literary Communication*) az előzőekben tett elméleti megfigyeléseket és megjegyzéseket ülteti át a gyakorlatba válogatott elemzések segítségével. A különböző történetcsoportok többféle nézőpontokból történő vizsgálata lehetőséget ad az irodalmi kommunikáció működésének leírására, a szerző, az olvasó és a szöveg közötti kapcsolat bemutatására, valamint annak pontos bemutatására, hogy az olvasás hogyan formálja az értelmezést. Míg a negyedik fejezet első alfejezete a gyűjteményes kötetek különböző részei között (fejezet, bejegyzés, beszámoló, történet) fennálló kapcsolatot vizsgálja, a második alfejezet egyes történetek sokkal részletekbe menőbb elemzését adja.

Az első alfejezetben (4.1.) a korábbi vizsgálódásokra támaszkodva azt mutatom be, hogy a *khavar* forma többé-kevésbé kötött formája, amely a forrása hitelesítésén alapszik, egyrészt hogyan képes mégis szerzői szándékot kifejezni, másrészt hogyan alkalmazható az irodalom különböző területein, valamint milyen módon tudja befolyásolni az olvasó jelentésalkotó folyamatait. Az elemzések során rámutatok annak jelentőségére, hogy a gyűjtemény felépítése és anyagának elrendezése mennyiben befolyásolja nemcsak a fentebb említett szempontokat, hanem azt is, hogy milyen hatással van arra, hogy egyes elbeszéléseket *khavarként*, vagy éppen más, összetettebb elbeszélőformaként olvasunk (pl. *hikāya*).

Ezt a gondolatmenetet követve a második alfejezetben (4.2.) azt a folyamatot mutatom be, ahogyan a *khavar* forma átalakul egy összetettebb elbeszélőformává, a *hikāyává*. Annak ellenére, hogy a hangsúly továbbra is az irodalmi kommunikáción marad, ez a fejezet a második fejezetben már alkalmazott narratológiai elemzést követve három részre van osztva. Ennek

elsősorban szervezési okai vannak, hiszen ez az elrendezés egy szisztematikus tárgyalást tesz lehetővé. Az előző alfejezettel ellentétben ez az alfejezet önálló elbeszélésekre fókuszál, nem pedig történetcsoportokra. A *khabar* forma jellemző jegyeiből kiindulva azt vizsgálom, hogy a szerző milyen szövegszintű változásokat eszközöl az elbeszélésekben, és azok milyen módon válnak értelmezhetővé az olvasó számára azzal együtt, hogy az elbeszélőforma felismerését segítik.

A negyedik fejezet harmadik alfejezetében (4.3.) a jelentésalkotó folyamat két speciális esetét vizsgálom meg közelebbről. Az előző alfejezettel ellentétben ebben az esetben nem az a cél, hogy bemutassam hogyan változik egy adott elbeszélőforma, és hogy ez a változás milyen értelmezésbeli változásokat vonz magával. Ez az alfejezet kifejezetten a jelentésalkotó folyamatra koncentrál, és azt vizsgálja, hogy egy szöveg bizonyos jegyei – a szerző kreatív választásai – hogyan befolyásolják az értelmezést.

A két alfejezet egyrészt a tematikus változásokat (4.3.1.), másrészt pedig a leírások értelmezésben betöltött szerepét (4.3.2.) vizsgálja. Ezen két megközelítés egyaránt a szerző és az olvasó értelmezésben játszott aktív szerepét hangsúlyozza, amely folyamat ezen két szereplő kapcsolatán és interakcióján alapul. Ez az irodalmi kommunikáció keretei között zajlik le, amely lehetővé teszi, hogy a szöveggel, mint irodalmi művel foglalkozzanak. Ez a fajta kommunikáció meghatározó része a középkori arab irodalomnak, amelyben a források hitelesítésén alapuló, megszilárdult hagyomány mellett különböző mértékben mégis csak teret nyer az egyéni kifejeződés.

5. Publikációk az értekezés témakörében

Az *Ezeregyéjszaka* és a görög regény kapcsolatának lehetősége: szerelmi történetek az *Ezeregyéjszaka*ban, in: *FARĪQ Tanulmánykötet; A Fiatal Arabisták és Iranisták Konferenciájának előadásai*, Piliscsaba (Avicenna Közel-Kelet Kutatások Intézete), 2013, 161–170.

Az *Ezeregyéjszaka* és a tündérmesék világa: a hős alakjának vizsgálata a tündérmese szerkezeti felépítésének szempontjából, *Keletkutatás*, 2013/ősz, 63–84.

Műfajok találkozása az *Ezeregyéjszaka*ban: Tündérmese és szerelmi történet a „Qamar az-Zamán története” című mesében, in: „*Közel, s Távol*” III; *Az Eötvös Collegium Orientalisztika Műhely éves konferenciájának előadásaiból 2013*, Budapest (Eötvös Collegium), 2014, 57–78.

A műfaj mint fogalom a középkori arab irodalomban, in: *Az Avicenna Közel-Kelet Kutatások Intézete évkönyve 2013/2014*, Piliscsaba (Avicenna Közel-Kelet Kutatások Intézete), 2015, 173–184.

Mamlúk kori arab prózairodalom: Az irodalmi antológiák és egyéb gyűjtemények felépítésének szerepe az egyes művek értelmezésében, in: *Az Avicenna Közel-Kelet Kutatások Intézete Évkönyve 2015–2017*, Piliscsaba (Avicenna Közel-Kelet Kutatások Intézete), 2018, 57–80.

A szerzői szándék és az értelmezés kérdésének vizsgálata a középkori arab irodalomban: életrajzi beszámolók az arab irodalom különböző területein, in: *Az Avicenna Közel-Kelet Kutatások Intézete Évkönyve 2018–2019*, Piliscsaba (Avicenna Közel-Kelet Kutatások Intézete), 2020, 41–57.

Az utazás motívumának szerepe az *Ezeregyéjszaka* értelmezésében: Qamar az-Zamán és Budūr hercegnő története, *Keletkutatás*, 2021/ősz, 75–94.

Reading Biographical Accounts in *The Thousand and One Nights*, in: *Conflict and Coexistence: Proceedings of the 29th Congress of the Union Européenne des Arabisants et Islamisants, Münster 2018*, eds. M. Springberg and Th. Bauer, Leuven, Belgium (Peeters Publishers), 2022, 95–106.

Mimesis as Narrative Mode in Medieval Arabic Prose Literature (megjelenés előtt)

